

2025-yil, 30-noyabr, 20(66)-son

ISSN 2021-9752

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Языка и литературы – Language and literature» (e-mail:tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

HAR BIR DAQIQANI G'ANIMAT BILIB,
IJODKORLIK VA VATANGA MEHR BILAN YASHANG.
FARZANDLARI BILIMLI, ISTE'DODLI, O'ZINING
KUCHI VA SALOHİYATIGA ISHONIB, OLDINGA INTILIB
YASHAYDIGAN XALQ VA DAVLATNING ISTIQBOLI,
ALBATT, YORUG' BO'LADI!

Shavkat MIRZIYOYEV,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

DOLZARB MAVZU

Shoxista ZOITOVA,
 Toshkent davlat tibbiyot universiteti
 1-son o'zbek va xorijiy tillar kafedrasida
 o'qituvchisi
 zoitova_sh@mail.ru

O'ZBEK TILIDA TIBBIY TERMINLARNING YASALISH USULLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tilida tibbiyot sohasi terminologiyasining shakllanishi, yangi so'zlarning yasash usullari hamda ularning milliy tibbiy leksikani boyitishdagi o'rni haqida so'z yuritilgan. So'z yasashining affiksatsiya, kompozitsiya, semantik va abbreviatsiya usullari asosan tibbiy terminlar misolida tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tibbiy atamalarni o'zbek tiliga moslashtirish jarayonidagi muammolar ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tibbiyot terminologiyasi, so'z yasalishi, affiksatsiya, kompozitsiya, semantik usul, abbreviatsiya, tibbiy leksika, termin yaratish.

Аннотация: в статье рассматривается формирование медицинской терминологии в узбекском языке, механизмы образования новых слов и их роль в обогащении национального медицинского лексикона. Анализируются способы аффиксации, словосложения, семантические и аббревиационные способы словообразования, преимущественно на примере медицинских терминов. Также рассматриваются проблемы адаптации международных медицинских терминов к узбекскому языку.

Ключевые слова: медицинская терминология, словообразование, аффиксация, словосложение, семантический способ, аббревиация, медицинская лексика, терминотворчество.

Annotation: his article examines the development of medical terminology in the Uzbek language, the mechanisms of new word formation, and their role in enriching the national medical lexicon. It analyzes affixation, compounding, semantic, and abbreviated word formation methods, primarily using medical terms as an example. The article also examines the challenges of adapting international medical terms to the Uzbek language.

Key words: medical terminology, word formation, affixation, compounding, semantic method, abbreviation, medical vocabulary, term creation.

Tilshunoslikda termin – bu ma'lum bir fan yoki kasb sohasi doirasida qo'llaniladigan, aniq va cheklangan ma'noga ega maxsus so'z yoki so'z birikmasidir. O'zbek tili terminologik tizimlarining shakllanishi va rivojlanishida shu tilning ichki imkoniyatlari muhim o'rin tutadi. Z. Mirahmedovanning ta'kidlashicha, "...adabiy til leksikasi boyishining birinchi va eng muhim manbai uning o'z ichki resurslaridir" [1, 56].

Terminologiya muayyan fan sohasiga tegishli terminlar tizimi bo'lib, u lingvistik tizim sifatida tilning ichki qonuniyatlariga bo'ysunadi. Terminlar tashqi, ya'ni boshqa tillardan o'zlashish va ichki manbalar, tilning o'z imkoniyatlari orqali yasaladi. Ichki manbalarda esa so'z yasash eng asosiy omil hisoblanadi. O'zbek tilida terminlar yasashning semantik, morfologik va sintaktik usullari mavjud. Tibbiyot terminlari esa tibbiy bilimlarni ifodalovchi maxsus leksik birliklar bo'lib, ular inson organizmi, kasalliklar, davolash usullari, dori vositalari, anatomik tuzilmalar hamda fiziologik jarayonlarni nomlash uchun xizmat qiladi. Tibbiyot sohasining jadal rivojlanishi natijasida yangi atamalar, dori nomlari, kasallik turlari, davolash usullari va apparatlar uchun yangi so'zlar zarurati paydo bo'ladi. Shu bois o'zbek tibbiy terminologiyasi doimiy ravishda yangilanib, tilning ichki so'z yasash imkoniyatlari orqali boyib boradi.

O'zbek tibbiy terminologiyasi umumtil leksik

tizimidan ajralmagan holda shakllangan bo'lib, u o'zining funksional-morfologik xususiyatlari bilan farqlanadi. Mazkur soha terminlari tizimli tarzda bir-biri bilan semantik aloqada, morfologik jihatdan barqaror, shuningdek, xalqaro standartlarga yaqin bo'lishi bilan ajralib turadi.

Tilshunos olimlar A.G'ulomov, Sh.Rahmatullayev, A.Nurmonov va boshqalar ta'kidlaganidek, so'z yasash – yangi so'z hosil qilishning morfologik va semantik jarayonidir. So'z yasalishi tilning leksik tizimini kengaytirishning asosiy vositasidir. O'zbek tilshunosligida bu jarayon ikki asosiy bosqichdan iborat bo'lib, ular morfologik – yangi so'zning shakli (ildiz + affiks) va semantik – yangi so'zning ma'nosi va uning tizimdagi o'rni asosida yaraladi.

Tibbiyot terminologiyasida so'z yasash – yangi ilmiy tushunchani nomlash vositasidir. Masalan, "immunitet", "patologiya", "onkologiya", "virusologiya" kabi terminlar fan rivoji bilan paydo bo'lgan va keyinchalik o'zbek tiliga moslashgan. Ilgari mavjud bo'lmagan "koronavirus", "pasterizatsiya", "antiseptik", "reanimatsiya" kabi so'zlar xalqaro terminlardan kirib, o'zbek tilida fonetik va morfologik jihatdan moslashgan. Shuningdek, "jarroh+lik", "kekir+dak", "liqil+doq", "yo'l+dosh" kabi milliy shakllar so'z yasash tizimi orqali hosil bo'lgan.

O'zbek tilida leksik-semantik usuli tibbiy terminlarning

yasalishida ham faoldir. Bu usulda soʻzlar shakli koʻp oʻzgarmaydi, ammo maʼnosi yangilanadi. Tibbiyotda koʻp soʻzlar shu yoʻl bilan yangi atama maʼnosini olgan:

bosim (oddiy maʼnoda siquv kuchi) → *qon bosimi* (tibbiy termin sifatida);

urish (harakat) → *yurak urishi* (biologik jarayon);

tashxis (qaror) → *kasallik tashxisi* (aniqlash maʼnosida).

Bu jarayonda tilning semantik imkoniyatlari yangi tibbiy maʼnolarni ifodalashga xizmat qiladi.

Affiksatsiya oʻzbek tibbiy terminologiyasida eng faol soʻz yasash yoʻlidir. Yangi soʻzlar *-cha, -ma, -don, -dak, -doq, -m, -chiq, -dosh* kabi affikslar orqali yaratiladi. *-ma: burma, toʻqima, oʻyima*; *-cha: qorincha, oyoqcha, chuqurcha, orolcha*; *-dak: kekirdak*; *-don: bachodon, tuxumdon*; *-dosh: yoʻldosh*. Bu affikslar orqali yuzlab yangi tibbiy terminlar hosil boʻlgan va ular bugungi tibbiy leksikaning asosini tashkil qiladi.

Tibbiyotda koʻplab terminlar ikki yoki undan ortiq soʻzning birlashishidan hosil boʻladi. Ular sintaktik birlikdan leksik birlikka aylangan. Misollar: *qon bosimi, yurak urishi, miya jarrohligi, tish shifokori, koʻz tomchisi, qon aylanish tizimi, suyak iligi, nafas olish yoʻli*. Bunday qoʻshma terminlar semantik yaxlitlikka ega boʻlib, tibbiyotdagi muhim tushunchalarni ifodalaydi.

Tibbiyot sohasida abbreviatsiyalar keng qoʻllaniladi. Ular soʻz birikmalarining qisqartma shakli sifatida ishlatiladi va asta-sekin mustaqil leksik birlikka aylanadi. Bunga *JSST – Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti; QMQ – qon manbaini qoʻllab-quvvatlash; KT – kompyuter tomografiyasi; MR – magnit-rezonans tekshiruv* kabilardir. Koʻplab abbreviatsiyalar xalqaro miqyosda ham qoʻllaniladi va oʻzbek tibbiyot tilida fonetik moslashuv orqali oʻzlashtirilgan.

Fonetik moslashuv usuldagi terminlar kamroq, lekin xalqaro terminlarning oʻzbekchaga moslashuvida seziladi: *antibiotik* → *antibiotik*, *virus* → *virus*, *rentgen* → *rentgen (rengen shakli ham ishlatiladi)*, *vitamin* → *vitamini, vitaminnik*. Fonetik oʻzgarishlar orqali terminlar oʻzbek tilining talaffuz meʼyorlariga moslashganini uchratishimiz mumkin. Oʻzbek tibbiy terminologiyasida xalqaro soʻz yasash elementlari bilan milliy qoʻshimchalarning uygʻunlashuvi kuzatiladi. Masalan: *bio* (hayot) + *shunos* → *biotibbiyotshunos*; *fizio* (tabiiy) + *terapiya* (davolash) → *fizioterapiya*; *kardio* (yurak) + *logiya* (fan) → *kardiologiya*, undan

esa *kardiolog, kardiologik* kabi soʻzlar paydo boʻlgan.

Soʻz yasashda xalqaro va milliy elementlarning uygʻunligi shundaki, tibbiy atamalarni oʻzbek tiliga moslashtirishda baʼzi muammolarga duch kelinadi. Bunda terminlarning turlicha kelib chiqishi: tibbiyotda ishlatiladigan atamalar koʻpincha lotin va yunon tilidan kelib chiqqan, shu sababli ularning fonetik va morfologik jihatdan oʻzbek tiliga moslashtirilishi qiyin boʻladi. Masalan, “cardiology” → “kardiologiya”. Baʼzi hollarda talaffuz va yozuv oʻzgarmaydi. Xalqaro atamalarning oʻzbek tilida bir nechta tarjima variantlari paydo boʻladi. Masalan, “anemia” → “qon yetishmasligi” yoki “anemiya”. Atamalarda semantik noaniqlik halatini ham uchratish mumkin, bunda atamalar oʻzbek tilida aniq maʼno bermaydi yoki keng maʼnoda talqin qilinadi. “shock” – bu inglizcha atama tibbiyotda “shok” deb ishlatiladi, lekin bemorning holatini tushuntirishda qoʻshimcha izoh talab qilinadi.

Xalqaro tibbiy atamalarni toʻliq oʻzbekcha shaklga keltirish har doim mumkin emas, baʼzan asosan transliteratsiya qilinadi. Masalan: “insulin” → “insulin”, “vaccine” → “vaksina”.

Tibbiyot sohasida xalqaro standartlar mavjud, lekin ularni oʻzbek tiliga moslashtirishda amaliy muammolar paydo boʻladi: kitoblarda, darsliklarda va bemorlar bilan ishlashda turlicha atamalardan foydalaniladi.

Oʻzbek tilida yangi tibbiy tushunchalarni ifodalash uchun mavjud soʻzlarning ichki resurslaridan foydalanish kerak. Baʼzan yangi soʻz yaratish yoki mavjud soʻzga yangi maʼno berish zarurati tugʻiladi, bu esa terminologiya tizimida muammolar keltirib chiqaradi.

Tibbiyot tez rivojlanmoqda, yangi kasalliklar, davolash usullari va dorilar paydo boʻlmoqda. Shu bilan birga, oʻzbek tili terminologiyasi yangilanishi sekinroq boʻlishi mumkin, bu esa tilni xalqaro standartlarga yetkazishda qiyinchilik tugʻdiradi.

Xulosa sifatida shuni aytish joizki, tibbiyot sohasida soʻz yasash usullari nafaqat terminlar yaratishda, balki tibbiy tafakkur va ilmiy ifoda vositalarini boyitishda ham muhim oʻrin oʻynaydi. Soʻz yasashidagi barcha usullari oʻzbek tibbiy leksikasining asosiy manbai hisoblanadi. Shu bilan birga, xalqaro terminlarni milliy tilga moslashtirishda fonetik va morfologik uygʻunlikni saqlash joizdir. Bularning barchasi oʻzbek tibbiy terminologiyasini rivojlantirish va uni xalqaro standartlarga moslashtirishda oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gʻaniyev H. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2010.
2. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining soʻz yasash tizimi. – Toshkent, 2001.
3. Karimova D. Oʻzbek tibbiy terminologiyasining shakllanishi va rivoji. – Toshkent, 2019.
4. Mirahmedova Z. Oʻzbek tilining anatomiya terminologiyasi va uni tartibga solish muammolari. – Toshkent: Fan, 2010.

Ilmiy-metodik elektron jurnal

TAHRIR HAY'ATI:

Nizomiddin Mahmudov, Yorqinjon Odilov, Jabbor Eshonqulov, Baxtiyor Daniyarov, Abdurahim Nosirov, To'liq Saydaliyev, Barno Buranova, Zulxumor Mirzayeva, Qozoqboy Yo'ldoshev, Bahodir Jovliyev, Salima Jumayeva, Qayum Baymirov, Manzar Abdulxayrov, Alijon Safarov, Husniddin Norqulov, Odiljon Boynazarov, Madina Nuriddinova, Barno Kadirova, Nargiza Mirzayeva, Guli Shukurova, Yuldosh Raxmatov, Ramziddin Abdusatorov, Feruza Manukyan, Gulchexra Keldiyorova, Gulsanam Xolikulova, Svetlana Umirova, Xolmo'min Fayzullayev, Nilufar Namazova, Dilbar Niyazova, Sayyora Halimova, Shaxnoza Yunusova, Nigoraxon Ro'zibayeva, Tadjixon Sabitova, Oqila To'raqulova, Mohigul Fozilova, Maxpuza Karaxodjayeva, Dilfuza Toshniyozova, Gulboxor Ernazarova, Komiljon Qarshiyev, Uyg'unjon Turdimurodov, Diyora Yunusova, Ra'no Abdullayeva, Sharif Yarashov, Shaxnoza Xudaykulova, Mahliyo Elboyeva Sanobar Ulliyeva, Surayyo Inomjonova, Nurali Hamidov, Davronova Mahfuza, Dilafuz Jabborova, Begali Mardiyev, Normuhammad Ubaydullayev, Feruza Sharopova, Adiba Ma'diyeva, Nilufarxon Mahmudova, Munisjon Hakimov.

Bosh muharrir:

Nargiza Berdiyeva

Muharrirlar:

Bibimaryam Rahmonova,
Shabnam G'aniyeva, Bonu Do'smatova

Sahifalovchi:

Rustambek Yusupov

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri,
Navoiy ko'chasi 30-uy.

Telefonlar:

(93) 759-43-66, (77) 003-34-33,

(94) 095-96-22, (90) 288-32-92.

E-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Axborot hamkorimiz:

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

ilmiy-metodik jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir.
<https://oak.uz/pages/4802>

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Nasiba SABIROVA.

MILLIY G'OYA VA MA'NAVY QADRIYATLARNI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISHDA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR..... 3

Sh.Z.RAHMATULLAYEVA.

YOSHLAR NUTQIDA INTERNET TILINING TA'SIRI VA UNI ME'YORLASHTIRISH MASALALARI 7

Manzar ABDULXAYROV.

NAVOIY ASARLARI MATNIDAGI FONETIK XUSUSIYATLAR TAHLILI.....10

Nargis KUDRATXODJAYEVA.

HOZIRGI O'ZBEK BADIY ADABIYOTI VA TIL MADANIYATIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI.....12

TILSHUNOSLIK

Nilufar MUMINOVA.

ANTROPONIMLAR FENOMENI VA ULARNING PRAGMATIK FUNKSIYALARI: TEMURIYLAR DAVRI MISOLIDA16

Umida IBRAGIMOVA.

GRAMMATIK KATEGORIYALARNING MORFOLOGIK TIZIMIDAGI O'RNI19

Xasan G'AFFOROV.

TIL VA IJTIMOY MAQOMNING ZIDDIYATLI VAZIYATLARDAGI LINGVISTIK IFODASI VA GENDER XUSUSIYATLARI.....21

Gulzoda SOATOVA. "MAORIF VA O'QITG'UVCHI" JURNALIDA ADABIYOT MATERIALLARI	184
Kamshat YUSUPOVA. ALISHER NAWAYI QARAQALPAQ SHAYIRLARI USTAZI	187
Alfiya BOTIROVA. MUNIS VA OGAHYNING "FIRDAVS UL-IQBOL" ASARIDA MUNOJOT VA NA'TNING BADIY TALQINI	188
Dilnoza SAYFULLAEVA. XUDOYBERDI TO'XTABOYEVNING "JANNATI ODAMLAR" ROMANIDA OILA MA'NAVİYATI IFODASI	191
Matluba NORBABOYEVA. "SHUM BOLA" QISSASIDA YETIM BOLA OBRAZI TALQINI.....	194
Shaxnoza ABDURAXIMOVA. JEK LONDONNING "OQ SO'YLOQ" ASARINING TARJIMALARI XUSUSIDA.....	197
Jasur YULDOSHEV. USMON AZIM IJODIDAGI BADIY TIL VA OBRAZLAR TIZIMI	199
Shohsuvor MUSAYEV. "QIRONXON" DOSTONINING YARATILISHI MANBALARI VA TARIXIY ASOSLARI	201
Barno ABDUKARIMOVA. JOHILIYAT DAVRI SHE'RIYATINING SHARQ ADABIYOTIDAGI AHAMIYATI.....	203
Lobar KULMUHAMEDOVA. MINIMALISTIK HIKOYANING JANR SIFATIDA SHAKLLANISHI VA ASOSIY TAMOYILLARI	205
Mohinir USMONOVA. "LINGVOKULTUROLOGIYANING ASOSIY KONSEPSIYALARI: VAZIFALAR VA KOMPONENTLAR"	208
Shoira XABIBULLAYEVA. TIL TA'LIMIDA INNOVATSION YONDASHUV	210
Aziza TURSUNMURADOVA. IQTISODIY DISKURSDA SINTAKTIK MODALLIKNING VOQELANISHI	212
Mansur XUSHVAQTOV. TILDAN AMALIY FOYDALANISH SAMARADORLIGI - DAVR TALABI.....	214
Madina ABDIYEVA. ILLOKUTIV VA PERLOKUTIV KOMPONENTLAR ORQALI NUTQIY AKTLARNI O'RGANISH.....	216
Muqaddas ABBOSOVA. ASSERTIV NUTQIY AKTLARNING MULOQOT MATNIDA VOQEALANTIRUVCHI LINGVOKOGNITIV OMILLAR.....	219
Dilsora ZOKIROVA. PAREMIOLOGIK MATNLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI	221
Abdulla AKBAROV. ZAMONAVIY O'ZBEK NUTQIDA EVFEMIZM VA DISFEMIZM.....	223
Go'zal TILOVOVA. ZAMONAVIY LUG'ATLARDAN FOYDALANISH DAVR TALABI.....	225
Odina ISLOMOVA. BMT, NATO VA YEI HUJJATLARINI TARJIMA QILISHDA UCHRAYDIGAN LEKSIK SEMANTIK MUAMMOLAR.....	227
Marjona XAYRULLAYEVA. TOPONIMLARNING SHAKLLANISHI VA YASALISHI BILAN BOG'LIQ AYRIM MULOHAZALAR	229
Shoira ISLOMOVA. BIRLAMCHI VA KO'CHMA MA'NO O'RTASIDAGI CHEGARAVIY HOLATLAR: DIALEKTAL IBORALAR MISOLIDA	231
Raxima KURBONOVA. PROPOZITIV STRUKTURA HAQIDA MA'LUMOT	234
Ulbog'an SHAMURATOVA. Shinargul REYMOVA. KELAJAK TEXNIKALARI: RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VA JAMIYATGA TA'SIRI	236
E'tibor YAXSHIYEVA. SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA TIL O'QITISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI	238
Ulug'bek BAXODIROV. ONLAYN VA OFLAYN DARSLARNING INTEGRATSIYASI: BLENDED LEARNING MODELI SAMARADORLIGI	240
Sabo JABBAROVA. O'ZBEK TILIDA "OY" VA "GUL" KONSEPTLARINING SEMANTIK-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI VA ULARNING BADIY-ESTETIK TALQINI.....	242
Sanobar OCHILOVA. O'ZBEK TILIDA XULQ-ATVORNI IFODALOVCHI FE'LLARNING MORFOLOGIK TASNIFI	244
Shoxista ZOITOVA. O'ZBEK TILIDA TIBBIY TERMINLARNING YASALISH USULLARI.....	246
Go'zal AXADOVA. CHET TILINI O'QITISHDA ZAMONAVIY USLUBDAN (METODIKADAN) FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI.....	248
Dilnoza QODIROVA. Zamira JO'RAYEVA. Shaxlo URAQOVA. CHET TILINI O'QITISH METODLARINING MUSTAQIL NAZARIY VA AMALIY XUSUSIYATLARI.....	251
Dilovar KAMALOVA. INGLIZ, RUS VA O'ZBEK TILLARINING FONETIK TERMINOLOGIYASIDA SINONIMIYA HODISASI TADQIQI	253
Tohira ISLAMOVA. INGLIZ TILI DARSLARIDA MOSLASHUVCHAN O'QITISH ALGORITMLARINING SAMARADORLIGI: DIAGNOSTIK TESTLAR ASOSIDA SHAXSIYLASHTIRILGAN TA'LIM MODELI	255
Iroda NARZULLAYEVA. O'ZBEK VA INGLIZ TILI GAP TUZILISHIDAGI O'XSHASHLIK VA FARQLAR	257